

Lilli Luuk

Auk

I

Rahvast üha kogunes suure, kirjadega kivi ümber. Kruusatee äär oli tihedalt autosid täis, enamik „Žigulid“ nagu meil, mõned „Mossed“, ümmargune „Saab“, üks valge „Fiat“ ja üks must „Volga“. Vaatasin inimesi, triibuseelikutes naisi, paljudel olid lapsed kaasas, isegi imikud. Õhus oli ärevust. Varemete ümbert oli hein värskelt niidetud ja samas kinni tallatud. Püüdsin inimsummast eemale saada ja komistasin peaaegu kohe samblaga kattunud vundamendikivide otsa. See koht meenutas millegagi teisi unustatud ja hüljatud paiku lähikonnas, halle, pooleldi maasse vajunud palke, varemeid jaheda oja ääres, kuhu me emaga igal suvel võtsime ette ränga retke üle võsastunud metsaheinamaade. Me käisime korjamas puhtaid pärnaõisi vee kohale sirutuvatelt vanadelt pärnadelt. Kord sügisel, kui kahlasime koos õde Annekesega, seeneämbriid käes, läbi kohati kaelani ulatava nõgesevälja, jõudsime pika maja juurde. See sissevajunud laastukatusega hoone oli nagu murtud selgrooga hall loom. Läbi katkiste ruutude püüdsime vaadata tumedatesse tühjadesse tubadesse. Maja oli inimesed välja sülitanud. Julgemata ukseaugust sisse astuda, jälgisime end räästa all vastu majaseina surudes, kuidas sügisene vihm kõdundab tilk-tilgalt tumedat nikerdustega kummutit. Akna all seisis pruun laud, laual määndunud linal paksu põhjaga kõrge pudel, kõrval kandiline klaas. Keegi oleks nagu äsja joonud janu täis, asetanud klaasi lauale ja lahkunud. Siis kaikus üle laia nõgesevälja isa vali bariton. Me pistime kergendust tundes jooksu, peaaegu tühjad ämbriid laperdamas. Maja lõhutud silmade ebamugav pilk kiirustas meid tagant.

Ka sel kuumal juuli lõpu päeval, kui koguneti avatava mälestusmärgi ümber, lõhnas rahvasumma peade kohal pärn. Emalt lõpuks välja mangutud kivipesuteksased istusid halvasti ja mu nina higistas raskete heledate plastmassraamidega prillide all, olin nende inetusest liigagi teadlik. Soovisin, et oleksin jõudnud kodus juuksed sabasse siduda. Täna oli isa mind ootamatult kaasa kutsunud. Isa olekus oli olnud midagi teistmoodi, midagi ärevat ja pidulikku, vastuvaidlemist välistavat, mis sundis mind kaasaminekuga nõustuma.

„...pukuvad metsades sambla süles teadmata paigas,“ kõlasid kõneleja sõnad. Minu suverambe mõte kandus seeneretkel kohatud, värvi kaotanud majale. Majale, mis puhkas inimestest.

„Kas need olid inimesed? Samasugused inimesed nagu meie?“ Nüüd tundsin ära, kes oli see mustas rüüs kõneleja. Seesama kirikuõpetaja oli kõnelnud vanaema värskel, aegamisi lumelõrtsiga kattunud kääpal linnaäärses surnuaias. Prillidega vanem mees. Ühtegi päristuttavat siin kergetis suveriiideis inimeste hulgas mulle silma ei hakanud.

„Inimese nimi üksi ei suuda kaugeltki veel seda, mida otsime.“

Suvevaheaeg oli juba kaua kestnud, püüdsin aru saada, kas ma sooviksin näha kedagi koolist. Pigem mitte. Isa seevastu tervitas vasakule ja paremale nagu ikka.

„Nad käisid talust tallu, tapsid inimesi ja panid neid põlema...”

Keegi muinsuskaitse seltsist ja temaga koos veel üks mees, kelle isa oli sellesse tallu, mille rohtunud ja niidetud asemel rahvas praegu tammus, kunagi sisse põletatud, eemaldasid mälestuskivilt riide.

II

Veepind helgib ereda päikese käes. Võsa on jäänud meie selja taha. Seisame Annekesega ratastele toetudes karjääri järsul serval. Kruusateest saavad siin liivased rööpad. Murtud liivakivi piirab kahest küljest keskel säravat vett. Teiselt poolt pääseb pikemate hüpetega mööda paelahmakaid ka veepiirini. Karjääri teises, kaugemas servas järsak juba rohetab. Paari aasta eest nägi see koht välja, nagu oleks suur karu metsa ihust tüki välja hammustanud. Nüüd sirgub hiiglasliku augu äärel pehmete pikkade okastega noori mände. Ujumas selles karjääris ei käida, siin pole allikaid nagu mõnes teises kohas. Vesi on alati kergelt rohekas, vahel hall. Siiski koevad siin kevadel konnad. Me roomame siis põlvili heledatel paelahmakatel ja püüame peoga tumerohelist libedat ollust. Hiljem tuleme jälgima kulleste vilgast askeldamist, külitades sinistes, väljaveninud põlvedega dressipükstes päikesesoojadel kividel.

Ema lahkus kodunt alati varavalges, et minna kolhoosikontorisse tööle, ja saabus alles õhtul ning istus siis veidi aega vaikselt ajalehtede ja söögiga köögis. Kui oli kevad, suvi või sügis, läks ta seejärel põllule või aiamaale ega naasnud tuppa enne pimedat. Puhkuse võttis ta minu meelest välja rahas. Isa nägime samuti vähe, aga erinevalt emast puudus isal rütm. Vahel sõitis ta hoovist välja hommikul koos emaga, vahel alles peale lõunat, mõnikord ilmus aga keset päeva koju, lõhkus natuke puid või tegi uinaku.

Enamasti veetsime koolipäevade õhtud ja pikad venivad suvepäevad oma-päi. Kui Anneke veel koolis ei käinud, valvas meid teinekord vanaema. Ühel päeval kukkus ta väikeselt taburetilt maha ja viidi ära. Ta oli meie järele vaatamiseks liiga vana. Kui isa mitu kuud hiljem meid tema tuppa kutsus, teadsin ütlema, et vanaema on surnud. Istusime kampripiirituse järele lõhnavas toas vanaema voodil. Isa nuttis, nuuksus õlgade rappudes. Ju nutsime meigi, kõvasti tema kaenlasse pigistatud.

Vanaema viie sahtliga kummutil põles küünal. Lühikeste laines juuste ja värvitud huultega naise pruuniks tõmbunud foto oli raami pandud. Seda pilti ei olnud ma varem näinud. Vanaema oli fotol ilus nagu moodne printsess või vanaaegne filmitäht Poola kinoajakirjadest. Teadsin, et kummuti ülemisse vasakpoolsesse sahtlisse jäid kuldne puudritoos ja huulepulk. Ka päeval, mil valge RAF ta igaveseks ära viis, olid tema huuled pisikeses krimpsus näos ikka

veripunased, punasemad kui kiirabibussi punane rist. Anneke sai vanaema toa endale ja mina jäin meie vanasse tuppa üksi.

Purustatud paest on tekkinud otsekui valendav muul karjääri rohekassee määramatu sügavusega vette. Murtud kivid meenutavad mulle puruks pekstud ja punase värviga üle valatud mälestusmärki, nii nagu seda rajoonilehes ilmunud uudisele lisatud fotol näha võis. Sedasama, mille avamisel me isaga kuumal juulipäeval olime viibinud. Ainult et seal oli tumehall krobeline graniit, siinsete kivikamakate helendus on peaaegu nagu lumi kevadpäikeses.

Valgus sunnib silmi kissitama. Karjäär on inimtühi ja oma tühjuses üleni näha just nagu peo peal. Inimesed ja masinad lahkusid juba aastate eest, jättes teeserva mälestuseks mitme kilomeetri jagu paetükke ja kruusa. Kihutasime siia mööda kivialleed, läbi rägastikuse võsa. Meie, kahe lapse hingeldamine on ainus hääel selles kuumas vaikusekausis. See on maailmast irrutatud, lõpuni kasutatud ja äravisatud tükike. Korjasime selle üles nagu vana mänguasja võsa vahele kallatud prügihunnikust. Maanteed ja karjääri eraldab metsa paks, läbimatu sein, millest vaid hooti kostab läbi üksikuid päris maailma hääli. Selle seina kattevarjus saab täiesti üksi olla.

Vähemalt mina tundsin nii. Tegelikult ma ei tea, mida tundis või mõtles tol ajal Anneke, mu kolm aastat noorem, hallide, talviti pisut aukus silmadega, alati kahvatu näo ja pikkade peenikeste jalgadega öde. Igatahes ei tabanud ma TEDA kunagi ärkvel neil ööl, kui hiilisin hirmust lämbudes mööda maja, paotasin iga akna juures kardinaid, kuulatasin öö hääli, kuni neist jäi vaid kohin kõrvu. Aastaid hiljem metsas käies keerasin alati siin nõlval ringi. Ma ei läinud enam kunagi üksi sellesse hiigelkäppadega kaevatud orgu, mis hakkas järjest looduslikum paistma. Koppade armid mattusid aegamööda rohelusse. Oli näha, et keegi liikus veel sellel teel, sest konarlikud rööpad ei kadunud päriselt ühelgi suvel, kuid liiva asemel oli nüüd pori ja muld, kruusa asemel rohi.

Laskume jalgratastel ettevaatlikult alla. Libastuda ei tohi, nende nõlvade kruus on küünarnukkidele kuri. Päris mahajäetud see paik siiski pole. Sel kevadel on siia juba kaks korda prügi toodud. Inimesed võtavad koha mahajäetuse omaks ja kasutavad selle ära. Siin ei vaevu keegi oma sodi matma, nagu ema meie maja taga võsas teeb. Pimedamal, kuusemetsapoolisel järsakul on püsti aetud kitsas plank. See on kuuliauke ja märklehtede rebitud nurki täis. Siin käiakse laskmas. Jahimehed, nüüd ka Kodukaitse mehed „Makarovitega”, võib-olla veel keegi. Väikesed lömmis tinaplönnid säravad rohtuma hakkavas kruusas. Leiame siit mõnikord pruune ja punaseid lõhnavaid padrunikesti, isegi padruneid oleme leidnud. Ja isegi... ah, paljustki me kodus pigem ei räägi. Praegu keerame siiski teisele poole. Me märkame, kuid ei lähe möödunud nädalavahetusel nõlvale maha kallutatud prügihunnikut uurima.

Meie maja seisis teeristil. Risti üks haru lõppes meie hoovis. Kaks korda päevas sõitis maja eest mööda buss. Kui silmasime mõnda autot karjääri poole pööramas, siis me Annekesega sinna ei läinud. Vahel koputati uksele, et teed küsida. Ema käskis meil eesust päeval lukus hoida.

Ühel suvepäeval vantas metsast välja vanem mees mustal jalgrattal. Oli varane õhtupoolik. Istusin üksi maja ees kase all ja tegin oksaga sipelgatele rada. Olin tollal aeglane, uimane laps. Must ratas, laiad roostes servadega porilauad nagu kunagi vanaema rattalgi. Dürkopp! Mäletasin seda taga istuja jaoks mõnusat laia pakiraami. Oleksin ju võinud aegsasti maja taha kaduda, aga et selline võõras võiks ristmikul peatuda ja, ratas käekõrval, otse väravakaseni tulla, ei olnud mulle pähegi tulnud. Nüüd oli must ratas risti minu ja maja vahel.

„Kuhu poole vallamaja jääb?”

Toetasin ikka selga vastu kasetüve. Veidi läikima kulunud tume pintsak, ülikonnapäksid. Peene metallraamiga prillid. Soeng. Mehe pintsakus, olekus, oli midagi ammust, midagi vanaema albumist. Mina teadsin ainult ühte vallamaja, see oli Vaikuse vallamaja reedesest teatriõhtust.

Vesi on külm. Läheb veel nädalaid, kuni see soojeneb ja lõpuks suve teisel poolel juba mesikate lõhnaga võidu kergelt roiskunud lehka levitab. Kui tuul just raipeaugu poolt ei puhu. Edelatuulega matab raipehais kõik muud lõhnad. Karjääri taga võsas on sügav auk, sinna viivad kohaliku jahiseltsi mehed saagi lahkamise ülejäägid, rupskid. Karud käivad seal söömas. Kord võttis isa kogu pere auto peale, sõitsime metskonda vaatama midagi erilist. Keegi meestest oli lasknud karu. Nülitud looma hele rümp oli kõrgele põikpuule vinnatud, pikk sitke keha rippu, roosad käpad, pigem kämblad risti laiali tõmmatud. Karu on liiga inimese moodi. Kas inimest tulistada tundub samamoodi kui karu tulistada?

„Kui karu tuleb, siis ära mingil juhul jooksmas hakka. Viska pikali ja teeskle surnut.”

Püüame lamedaid paekilde veepinnale libisema saada, mina olen vilets lutsuviskaja. Nagu ka pallimängija või jooksja. Rattad, Annekese kokkupandava ja minu roheline meesteka, oleme tee äärde põõsaste taha lohku peitnud, hoolikalt, kevadised raagus oksad peale painutanud. Me ise oleme karjäärist halvasti maetud asju leidnud. Ja alles hoidnud. Väärtuslikem leid, viisnurk pruunil bakeliidist päral, asub siinsamas karjääris ühes salakohtadest. Kui me seda vahel harva vaatamas käime, magab ta oma plekkvutlaris nagu Annekese nukud painutatud vineerist nukuvoodis. Õlipaber tekiks. Laetud. Mulle näib ta kuidagi ootel. Nagu Okasroosike enne printsi suudlust. Siin leidub ainult konni ja meie neid ei musita. Garaažis on suur kolme ukse ja kumerate nurkadega pruun kapp, selle riulitel naelakarpide all on isal seda paberit küllalt.

Annekese lutsud libisevad üks teise järel mööda siledat vett. Maantee hääled tulevad lähemale.

Ajalehti hakkasin lugema varakult. Meil käisid vist peaaegu kõik lehed, mis tol ajal ilmusid: „Noorte Hää”, „Rahva Hää”, „Edasi”, „Spordileht”, kohalik rajoonileht, „Säde”, kuhu eesti keele õpetaja utsitas mind kirjutama. Ajakirjadest tulid naabrite laguneva küüni küljes rippuvasse roostes postkasti „Täheke” ja „Pioneer” lastele, „Nõukogude Naine”, „Eesti Loodus”. Mingil ajal oli ema loobunud tellimast „Horisonti” ja „Loomingu Raamatukogu”, kuid ma revideerisin järjest olemasolevate aastakäikude ridu vanavanemate poolt emale esimeseks isiklikuks mööblitükiks kingitud raamaturiiulis.

„Ükskord torkab ta mind hanguga läbi.”

Naabrinaine, pisike, kortsus ja tõmmu, seisis liikumatult küüni juures. Ta sulas halli laudisega peaaegu ühte. Ma ei tea, miks ema teda niimoodi kartis. Koera kett ulatus peaaegu postkastideni välja. Mõnikord naabrinaine miskipärast halastas ja hoidis ketist kinni. Kүүniga ühte karva hallilokiline peni viskles ja haukus larinal, kuni ma värisevi käsi lehed võtsin. Aasta oli 1988.

Sumgait.

Nimed, mis kõlasid, nagu hoiaks suuri küpseid viinamarju enne katkihammustamist põses. Amps. Kara-bahhhhh! Parem, kui ma ei oleks hakanud lehti lugema. Ma oleksin võinud tuua paksu halli pataka postkastist, asetada köögilauale ema või isa ootama ja minna. Õue, rattaga sõitma, kas või keskusesse, bussipeatusesse istuma. Raamatut lugema. Tarbetu tagantjärele mõte.

Torkab läbi.

Raiub.

Ajalehes olid udused pildid surnutest ja kirjeldused, kuidas nad tapeti. Nende kodudesse tungiti sisse ja nad tapeti. Osa tapeti tänaval. Mõned pääsesid tänu naabritele, kes peitsid nad oma koju. Mõned naabrid olid ise märatsevas jõugus. Ma ajasin lugedes pidevalt rahvuste nimed sassi, need olid sarnased. Kirjeldati perekondade surma. Kuidas nad hukati. Põletati. Kirjelduste laused jäid mulle pähe keerlema. Nimekiri. Aadressid. Omatehtud noad või pistodad, bensiin ja tuli.

Nüüd oli selge, et meie pere ei sõida kunagi autoga Armeeniasse, isa Jerevani-sõprade juurde. Ega Moldaaviasse. Ega mujale, kus isa on käinud. Iga kord, kui ta nendest paikadest oli naasnud, tundsin võõraid maitseid ja lõhnu, lõunamaise päikese soojust viinapuude varjus. Kuuma pilafi maitset keset larmakat värvilist turgu. Isa oskas sellest rääkida ja seda valmistada, tema tegi seda metskitselihaga, porganditest ja tomatipastast punavat, rikkaliku küüslauguga. Iga riisitera selles jumalikus roas oli omaette. Söömist oli võimatu lõpetada. Mängisin mõttega, et me reisime kõik koos, mina ja Anneke libisemas tagaistme dermatiinil, isa roolis. Tee on kitsas, käänuline ja lõputu. Emal on aken alla keritud, mägede värsked tuul puhub talle juustesse ja näole. Muidugi, vaadanuks ma neid plaane tehes ema poole, tundunuks see sulnis retk juba siis võimatu, aga nendel kordadel ei vaadanud ma nimme. Mu lõug tilkus arbuusimahlast, sülitasin seemned enda ette murule ja ma ei vaadanud. Nüüd ei olene see enam emast.

Isa oli neil aastatel sageli komandeeringus. Vahel nädalaid. Õhtuti pani ema seestpoolt haaki garaažiukse, kuuriukse, keeras kaks keerdu peale esikuukse lukule. Ka laut oli öösel lukus. Öösiti ärkasin isa jahikoerte haukumise peale ja püüdsin kardina vahelt hämarusse piiludes midagi näha. Päeval võtsin riidelist järjest raamatuid. Mulle meeldis „Rohukannel”, kuid „Külmavereliselt” oli raskem ja ma ei saanud sellega hästi edasi. Peagi lamasin öiti oma toas kägaras teki all, mõnel ööl olin näota mõrtsuka sihikul. Mõnikord lihtsalt valvasin liikumatult kodu, magajaid, kuni hommikuhämaruses saabuv kurnatus mu kustutas.

Anneke tahtis veel mõnel harval korral, et ma talle ette loeksin. Viimane, mida mäletasin ema ettelugemistest, oli „Mowgli”.

„Mis lugu sa tahad, Anneke? „Kaa jaht”, „Punane koer”? „Kuidas tuli hirm”? ...Anneke!?”

Mõnikord saabus isa hilisõhtul või öösel: võõraste autode tuled, võõrad hääled, ema kerged sammud, kergendus ja jahe õhk voolamas eesuksest tuppa. Me hüplesime või kügelesime öösärgi vael ootuselevalt elutoas, kuni isa kohvreid lahti pakkis. Sealt tulid läikivate paberitega kommid, rohelised banaanid, riided emale, hilisematel aastatel mikser või kohvimasin. Lõpuks jõudis ka sügav, unenägudeta uni.

Täna on karjääris keegi veel. Teame seda juba enne, kui autohäälte kaja tume-date kuuskede vahel põiklema hakkab. Rööpad on alles kevadised, sügavad, ja sõita tuleb aeglaselt. Valgetel kividel keset taevapildiga veepeeglit oleme nagu kaks prisket porikärbest puhtal vakstul. Tõmban Annekest kättpidi, ta on liiga aeglane. Kuigi oleme autode lähenedes sellist peitust varemgi mänginud, hakkab mu süda vastikult põksuma. Kivilt kivile hüpates libiseb jalg külma vette, tänu Annekesele jään püsti. Anneke on kasvult kidur, aga tal on tugevad käed.

Tennised on külmast veest ja liivast rasked. Jõuame end vaevu liivaseljandi-ku taha libistada, kui nähtavale ilmub hele „Žiguli”, mille kroomitud kantidel hüplevad päikesejänkud. Auto saabub karjääri lohinal otsekui esmaspäevane koolipäev. Tee läheb siit ju üha edasi, raipeaugust mööda, läbi risuse metsa, lookleb põldude ja üksikute räämas majapidamiste vahel ja jõuab lõpuks rajoonikeskusse viiva suure teeni. Aga meie vaikne ootus selle tulija puhul ei täitu. Masin väänab end teeveerele ja lootus rattad põõsast märkamatult kätte saada kustub kahe uksepaugatusega. Me oleme sunnitud peidupaigast välja ronima. Esialgu meid ei nähta.

Pagasiruum tehakse lahti.

Ema ja isa sõnelesid viimasel ajal tihti. Ma ei tea, kas nad arvasid meid mitte kuulvat või mitte mõistvat. Või oli neil ükskõik. Emaga käis kaasas mingi tume vari või tuuletõmbus. Eelmisel suvel, nädal enne kooli algust, käisime kogu perega suurel rahvakogunemisel. Olin hakanud mõnevõrra aduma, mis ümberringi toimub, see oli aastaga imbutunud kooli ja viimaks ka koju. Midagi lõd-

venes, avanes. Isa näitas mulle vanaema albumist ateljeefotosid ilusatest noor-
test meestest. Need olid vanaema vennad, kes sõjas tapeti. Mundrid olid mulle
võõrad.

„Ei, SEE ei ole vanaisa.” Mina ja Anneke ei olnud vanaisa kunagi näinud.
Isa temast ei rääkinud. Ühel uduse servaga pildil olid kaks inimest jalgrataste-
ga, vanaema silmade ja värvitud huultega sale naine ning pikk prillidega mees.
Nende selja taga oli mingi tühermaa. Taamal kõrgusid kirikutorn ja üks sellest
veel kõrgem torn, mis meenutas mulle kõrgepingeliine, mis tõmmatud läbi
metsa. Kirikut olen ma näinud.

Meie ja tuttavate autod olid tuubil täis topitud. Olime sellises tungluses
esimest korda. Inimesi tuli autodest ja valgus bussidest. Siiski pidime käed
kummassegi külge väga pikalt välja sirutama. Anneke ei tahtnud võõral käest
kinni võtta ning seisis isa ja ema vahele. Mina hoidsin ema käest. Ma ei mäleta
isegi, kas teisel pool oli mees või naine. Mina hoidsin kõvasti ema käest. Ema
käsi oli soe ja natuke kare, mitte palju suurem kui minu käsi. Oleksin tahtnud
nii seista terve päeva.

Pärast tekkis ummik. Üks „Mosse” keeras meile ette ja isa pidi järsult pidur-
dama. Isa keris akna alla ja hakkas karjuma, kõiki sõnu ma ei teadnudki. Isal
oli väga kõva hääl.

„Isegi sellisel päeval...” Ema hääles oli midagi väga halba, midagi, mis mee-
nutas põlgust. Ta huuled olid värvitud.

Koduteel oli autos umbne vaikus. Anneke magas, põsk vastu aknaklaasi.

Isa kukal mu ees oli punaselapiline, ema mittemidaginägev pilk libises
augusti kuldsetest põldudest üle. Auto kõrge vari sõitis teepervel kaasa.

„Võitlus inimeseks saamise pärast...” See olin mina, kes ma mälusin oma
peas kirikuõpetaja sõnu, mida olin mõne nädala eest kivi juures kuulnud ja mis
olid mu pähe pidama jäänud.

„Mida sa õieti osad!” Olin kogemata rääkinud valjusti.

„...nõuab tööd ja raugematut armastust.” Koostas inimese mälukatkest „Žiguli”
tagaistmel oma leinakõnet vanemate armastusele.

*Anneke seisab sirgelt, tolmune rattalenks käes, kodarate vahele on jäänud pee-
nikesi pajuoksi. Anneke on nagu peenike paju, aga ta ei paindu kuhugi. Kärsitu
on ta, põikpäine tuulepea. Mida sa teed siin, kidur, hirmunud laps? Päike kaob
kiiresti pilvede taha ja tuul valmistub sõredat liiva keerutama. Karjääris tõuseb
sellistest iilidest alati vastik, silmi tuiskav tolmutorrm.*

*Ma ei kuule läbi leppades kohava tuule, mida tumeda peaga mees Annekeselt
küsis või kas ta küsib, ma vaid eeldan küsimust kõverduvatel huultel, ärritust
madalas kipras kulmujoones. Tegelikult aiman ma siit vaevu ta nägu. Nad on
liiga kaugel, Anneke on liiga kaugele läinud. Päev on pöördunud.*

*Muidugi, oleme kihutanud ratastega ära ingerlase halli Murka, purjus karjaku
ja Pöörangu poiste eest. Meil läheb alati õnneks. Ja kui seiklused läbi, ootab meid
kõõgis ikka õhtupäike ja ema, kes tõstab meile kollaseid kartuleid, mõrkjassoolast*

metsseamaksa kastet, lõhenenud härjapeatomatitest salatit paksu hapukoorega. Maks on praetud kiiresti kuumal raudpannil igast küljest pruuniks, seest on see pehme ja sulab suus. Magustoiduks saame suudmäärivat mustikasuppi praetud saiaaviiludega, millele on paksult suhkrut raputatud. Lõpuks suudame ikka ja alati vaid ägiseda, ühtaegu vaevatuna ja kergendust tundes nii täis kõhust kui lahtuvast ärevusest.

Aga täna on teisiti.

„Mida sa otsid siit? Mida sa leidsid?”

Teine, vormis mees tõstab pagasiruumist välja köie- või traadipuntra.

Karjäärist koju viiv tee läheb järsakust üles ja on kaetud lahtise jämeda kruusaga.

Kord libises Anneke ettevaatamatusest karjääri konarlikelt paekamakatel, sellelt ebakindlalt muulilt vette. Vesi lõi tal üle pea. Polnudki nii sügav, oli külm. Välja ronides kraapis ta oma sinist püksipõlve porist puhtamaks.

„...miks SINA ei vaadanud!” Ema pahandas meiega harva. Seegi kord oli ta meie koju jõudes pigem kurb kui pahane.

„Miks sa ei vaadanud Annekese järele...”

„Ema, ta ei saanudki haiget. Ja need on vanad püksid!”

„Need on sinu vanad püksid. Ajaloolised püksid.” Ema leebus nagu alati.

„Aja püksid!” hüüdis peenikeste valgete jalgadega Anneke ja viskas mind märja sinise pambuga.

Ma ei jõudnud püüda.

Kas Anneke räägib võõrale vastu? Ma ei näe Annekese suurt suud väikeses näos, suudan mõelda ainult augule karjääri tagumises, liivakaevanduse vanemas ja varjatumas osas, seal, kus nõlvad on lauged. August välja kaevatud värskes liivas leidub niisket, savikat mulda. Me leidsime augu esmaspäeval pärast kooli siin sihitult ja midagi otsimata ringi hulkudes. Esmalt tiirutasime sumisevate kõrgepingeliinide all heinamaal, vaatasime seapuki juurde, siis keerasime tagasi karjääri poole viivale tee. Nõlval turnides ja libisedes leidsimegi SELLE. Olin täiesti kindel, et kahe nädala eest seda siin polnud. Olime sel kevadel juba palju kordi ümbruskonnas kolamas käinud, tume auk heledas liivas oleks meile silma hakanud. Me tundsim karjääri hästi, teadsime nii ta elu kui vaikellu hääbumist. Muldse liivakuhja ligiduses ei olnud ühtki jälge, ometi oli keegi siin tegutsenud. Auk oli silma järgi hinnates nii sügav, et isa oleks saanud selles püsti seista.

Leidmise päeval seisime Annekesega vastamisi augu äärtel. Meie vahel oli kahe meetri pikkune süvend. See oli ühest otsast kitsam, umbes minu väljasirutatud käte laiune. Karjäärast viidi veel praegugi vahel liiva, kuid seda auku ei olnud sel otstarbel kaevatud. Suured kuused jäid siit eemale, raipeaugupoolsesse metsaserva.

„See on mingi lõks,” järeldas Anneke augu servale ohtlikult lähedal tammudes.

Päikeselisele ilmale vaatamata oli ta jalga tõmmanud kollased kolme kuusega „Põhjala” kummikud. Kummikute tallamuster jäi nüüd savisele mullale meie siinoleku tunnistajaks. Võtsime võsast oma rattad ja sõitsime koju.

Kodus me leiust ei rääkinud. Ema oli sel õhtul teinud lumepallisuppi, rammusas kollases piimas ujusid helevalged õhulised pallid. Tundsin suus plahvatusi ja lagunemist, samal ajal kui taldrikupõhjas lusikaga suuri valgeid pilvi tükeldasin. Kes vooderdaks liivaaugu niisama, asja ees, teist taga, kuuseokstega? Ka Annekesega ei tulnud auk meil enam kunagi jutuks.

Aga nüüd seisab habras Anneke võõraga silmitsi, minu jalad vajuvad liiva, mu mõtteid halvab auguääre tumeroheline okkalõhn.

Me ei tohtinud võõrastega rääkida. Kolm aastat tagasi läks üks nelja- või viieaastane poisike kaduma, kaugemal, mitte päris meie külanõukogu territooriumil. Teda otsiti päevi, sellest kirjutati isegi rajoonilehes. Üks meie klassi tüdruk elas tookord selle pere naabruses. Ta oli klassis uus, hiljuti tulnud siia Rapla rajoonist. Tüdruk ütles, et nii sigalas kui külas teatakse, kes seda tegi. Peagi kolis too tüdruk koos oma ema ja vennaga kuhugi Tallinna-lähedasse kolhoosi.

Isa võttis mind kord linna kaasa. Kojusõit jäi üsna hilja peale. Rohelised põlud lasusid küngastel loojanguvalguses otsekui vatitekid, rasked ja lämmatavad, just nagu too rohelisest läikivast riidest, mida ema õhtust õhtusse teppis. Sellest sai tekk, mis kattis uinuja nagu ränkraske uni, nagu muld. Purpurpunase taeva taustal nägingi äkki künkall kaevu, maasse vajuvat musta torni. See oli seesama kaev. Poiss oli lõpuks leitud.

Võõraste autode peale minek oli rangelt keelatud. Ükskord, kui olin teel koolist koju ja minu kõrval peatus kolhoosi viljapeaembleemiga veoauto, jooksin läbi kuivenduskraavi teeäärseesse võssa.

Mehe tumedad kõverad sõrmed lukustuvad ümber Annekese käsivarre.

Ma näen, millega mu õde praegu tõtt vaatab.

Keegi, kes on lähedal põõsastes redutanud, läheb rabinal liikvele, jookseb komistades, end küürakil hoides üle klibu ja osjade.

Keegi ei kuule minus rabelevat kõhklust, kas kõhklust üldse ongi? Mul ei ole aega arutada, mida teha. Meie pruunist bakeliidist päraga suur saladus, padrun ragisevas salves, uinub siinsamas, kuhu me ta higiste kätega peitsime, endil tuleviku vääramatus selgroos krudisemas. Saladus siinsamas, valge kivi all.

III

„Rattaga sõitma ei lähe?”

Pojengid ohkasid õhtupoolikusse raske roosa lõhnahvaku.

„Ei viitsi.”

Ema lamas vast niidetud murul. Tema ümber värskel rohul ja kitli valge-õielise mustri voortel ning orgudes ronisid ja kukkusid Annekese jänese valged

ja hallid pojad. Ema käed püüdsid veerevaid karvakerasid ja tõstsid neid aina märke, kõhu ja rinna peale tagasi.

„Ei, ei lähe.”

Ma hoidsin hinge kinni, et ema veel ei tõuseks, ei raputaks punasilmseid pallikesi endalt maha murule. Ei läheks, ei küürutaks edasi peenramaal. Ma hoidsin aega kinni nagu hinge, nõus ennem lämbuma kui lõpetama seda hetke. Hetk peatus. Mina ei hinganud, jäneseпоjad ei kasvanud. Ainult mets kasvas raginal edasi, karjäär kasvas kinni, maapind andis oma kudesid ja vedelikku ning tervendas vetruvat auku. Haava, mis ehk veel hulk aega valutab maa ja minu sees.

Keset kevadet, juba enne ülaseid, oli meil karjääris mängimine ära keelatud. Üks tapetu, üks kirikuõpetaja oli leitud kusagilt kaugemast karjäärist. Kruusavõtu kohti oli sel ajal palju, igal pool.

Ma mäletan laske. Või ehk mäletab hoopis mu keha, mäletab tagasilöögi võpatust, mäletab, kuidas süda taob järsku kurgus, mujal teda ei olegi.

Lasul on tuttav, lausa kodune kaja. Lasud hilisõhtuti, üksik lask hallil hommikul. Küla koerte tüütu itk. Mehed kogunemas meie teeristil, veoautod, „Nivad”, vere ja märja metsa lõhn. Vintsil rippuv põdramullikas, pehmete sõõrmetega kult traktorikastis ja marutõbise kähriku vahus koon. Kärntõves rebase sabaroots on täpselt nagu kuivanud kuuseoks. Kuusk on surma, mänd elu puu, ütles vanaema. Ükskord avas isa hilissügisese vihma pagasiruumi, ja ma nägin taskulambi valgel kellegi halli, lõtva ja porise karvaga kaetud külge.

Ent kestab kevade keskpaik, märtsikellukesed on läinud tagasi sinna, kust nad tulid, ja pajuurvad, pehmed hallid tibud, on lasknud kollased suled sorakile. Valgusest ja helgetest lubadustest tiinel aprillipäeval on lasud kohatud ning mõte surmast ja verest saab olla vaid võõras, jõhker sisselööb meie lapseellu, vastikust ja õõva tekitav.

Tuul viskleb ja ulub valjemini kui külatäis peniseid.

Minul, kes ma võdisevail jalgel heleda „Žiguli” juurde astusin, jah, tol hetkel, kui lapsepõlv kriiskavalt kaikuva punkti sai, väriseva käega vajutatud tagasivõetamatu punkti, purskus igast poorist haisvat hirmuhigi. Ma oli arutult, piinavalt kartnud peaaegu niisama kaua, kui ma ennast mäletan. Ja nüüd oli mu nimetu, sajanäoline hirm lõpuks teoks saanud, lihaks saanud. See oli päralt jõudnud! Ah selline sa siis oled! No tere! Lõpuks ometi.

Auto juures maas lebab kirves. Mu lõdisevatesse põlvedesse raksatab valu. Kuigi mind ei ole keegi puudutanud, isegi mitte käsivarrest. See on minu valu. Tavaliselt valutavad mu jalad õhtuti. Mõnikord ajab valu nutma ja küljelt küljele vähkrema. Polikliinikus öeldi, et mu põlvedega ei ole midagi valesti. Ma lihtsalt kasvan praegu kiiresti. See on kasvuvalu.

Auto juures maas lamab näoli mees, põsk kiiresti pruuniks tõmbuval liival. Ta on maha lastud nagu kult pukist. Pagasiruum on lahti. Köiepundar, kanister, pruuniplekilised kaltsud. Teine, vormiriides mees on kokkuvajunult peadpidi pa-

gasiruumis. Poristes kirsades jalad ei puuduta enam maad. Annekese ratas lebab külili siinsamas, kiviklibule maha paisatud. Kui mõtlematu temast, liiv läheb kindlasti keti vahele! Anneke kardab ju pauku.

Tuul, tasa! Päike on laskumas suureks ja pressib kuuselatvade vahelt päeva viimast punast valgust, ilmselt selleks, et mu heitunud pilk leiaks üles ühe kuju keset rohtuvat metsasihti, kõrgete kuuskede lähedal. Kui kuju pead pöörab, välgatab prilliklaasilt valgust mulle otse silma. Parema küünarvarrega toetub mees lenkstangile ja vasakus käes on tal jahipüss. Tuulepuhang tuleb mööda sihti ja toob püssirohu, silmitute majade ja otsekui auku kukkunud aja hõngu. Tulevik on käes. Pöördumatu meeleheide kõrvetab südant nagu karuputk. Parema käe peopessa olen mustri pigistanud, „Makarovi” viisnurk löikab saki kaarjasse elujoonde, suurel vahetunnil võrdleme tüdrukutega mõnikord omavahel käejooni.

Lasen käed rippu, avan tahtejõuga oma krampunud sõrmed ja jään koos kahe surnud mehega ootama. Jalgratast käekõrval pidurdades läheb järsust kaldast laskujal aega, enne kui alla jõuab ja käsib meil koju minna.

Suve esimene pool venib nagu kilomeetritepikkused vaod kolhoosi kapsapõllul. Hommikul koos varajaste veokihäältega põllule vändates, kolmnurkse teraga kõblas põiki üle lenksu, heidan pilke metsa poole. Viimane bandiit, metsavend, leiti ametlikult siis, kui ma veel kooliski ei käinud. Ma ei tea enam kindlalt, kas see on minu mälestus, täiskasvanute köögijutt või hoopis väreleva mustvalge pildiga telesaade „Surma ei otsinud keegi”. Üksik metsamees leiti mahajäetud majast, igaveseks tukkuma jäänud, pea köögilaul, ees poolik pudel.

Minu mälus püsib pilt murtud seljaga hallist majast keset nõgeste ja metsistunud õunapuude võsa, keset seenemetsa. Kuid sellel pildil on nüüd kõdunevas köögis ka inimene. See on isast pikem mees, seljas vanamoeline, heast kangast, kuid ärapeetud pintsak, ees peene metallraamiga prillid. Aeg ja ürasekid lagundavad maja tema ümber aeglaselt, kuid järelejätmatus. Laast laastu, palk palgi haaval valmistub maja metsa sisse laskma, tagasi metsaks saama. Maasse vajunud lävekivi kõrval toetub eeskoja seinale laia pakiraamiga must jalgratas. Selle porilaul on noolekujuline embleem. Dürkopp. Köögilaul on paksu põhjaga poolik pudel, nurgas jahipüss. Pilg prillide taga võib olla enesesse pööratud, võib-olla on jäänud mees vaatama läbi lõhutud ruutude välja, vaikiva metsa tumedusse.

Pruuni päraga „Makarovi” viimaseks koduks on Valgjärve põhi, endise karjääri kõige sügavam koht. Rohekas laguun hävitab rooste abil ära kõik, mis talle antakse, aplalt ja kiiresti. Auk, haud koos kõigega, mis temas, on kinni aetud, hoolikalt ja igaveseks. Mets tahab seda juba endale, nii nagu varsti tahavad kõik metsa.

Suve teine pool möödus kiiremini. Lõhutud ja värviga üle valatud kivi asemele paigaldati uus, kolmest kivist koosnev memoriaal. Oma karjääri me enam ei

sattunud. Mõnel hommikul ei meenunudki mulle ärgates enam too kevadpäev. Kuid aprillituul surises ja rõhus ikka mu selgroos ja uhtis südant, kui pilved hakkasid kogunema või ümar hiigelkuu tõusis kolhoosi heinamaa ja kuuselatvade kohale. Minu ööd jäid nüüd lühikeseks ja möödusid unenägudeta, langetades iga öhtu otsekui surma ja hommikul pidi ema mind ärkvele raputama.

Rukkipõldude meri koristati peagi kokku, mõned lapid olid veel tüügastes, paljud küntud. Kumbainid läksid ja ritsikad kadusid, koos vaikusega tuli sügis. Koolis ei pidanud enam kaelarätti kandma. Murdunud nurgaga fotot vanaemast ja tundmatust ratturist hoidsin nüüd õpilaspäeviku vahel. Vahel õhtuti kostis metsa poolt üksik lask, põdrajahi alguseni ei olnud enam kuigi palju aega. Isa taskusse ilmus püstol „Walther”. Relva elegantse joonega päral oli reljeefne kiri. Maksta oli tulnud Soome markades.

„Alati on kindlam, kui see kaasas on. Praegu liigub igasugust rahvast.” Mu peopesas hakkas kõrvetama ja sõrmed tõmbusid seenenoa ümber krampi.

Ta hoidis relva üleval, et ema, kes mõõtis äädikat kollaste lilledega valgesse potti, seda hästi näeks.

„„Walther” on ikka juba korralik relv. „Makarov” — see on ju paras viskerelv, laeng on nii nõrk, et kolmekümne meetri pealt ei läbista madratsitki. Üle viiekümne läheb juba kuul hulkuma, ja kui päris kindel tahad olla, siis üle kümne meetri pole mõtet proovidaagi.”

Nõndasama olin mina — jahimehe tütar, põuavälkude valgel üles kasvanud kotkapoeg — arvanud isegi.

Viskasin viimase ussitanud kübaraga puraviku sodiämbrisse, nii et okkapuru põrandale lendas. Iga minu keharakk teadis täpselt, kui pikk maa on punase kiviklibuga kaetud koolistaadionil kuuskümmend meetrit ja kui palju sada, eriti kui oled see viimane. Kollase triibuga laelamp hakkas sooja valgust andma ja valge „Pioneer” pliidi all küdevates kuusehalgudes praksatas vaik. Külma ja võõra voolas minu selgroost ja südamest välja, et kiiresti kõduks ja mullaks muutuda nagu ka metsaga kattuv karjäär. Pakkusin end vabatahtlikult sibulat löikuma. Kergenduspisarate kasvav rütm toksis löikelaul vihmapiiskade sügisviisi.

Alt metsa poolt kostab üksik lask. Naabrite hall Reks võtab hääle üles, kuid kõhkvel haugatused soikuvad kiiresti sügisõhtus. Oleme Annekesega roidunud ja mulased. Isa ei vaata metsa poole. Ta põlvitab hämarduvas õhtus traktori all, ema seisab keset põldu, porised töökindad vastu rinda surutud. Tema pilk on taevas. Meie lamame vankrikastis, selili konarlikul porgandikoormal. Õhtu on karge ja tume. Sügise eredad tähed süttivad ja kustuvad. Hämarus toob neid üha juurde.